

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 SODIKOV AKMAL SHAVKAT O'G'LI**
O'zbekistonda norma ijodkorligi rivojining
zamonaviy tendensiyalari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 17 JURAYEV SHERZOD YULDASHEVICH**
Ma'muriy sud ishi yurituvida kelishuv bitimi
institutini takomillashtirishning ayrim nazariy va
amaliy masalalari
- 24 G'OZIYEV KOZIMBEK JAVLONBEKOVICH**
Oliy ta'limni moliyalashtirish: qiyosiy tahlil
- 34 MADIYEV FAXRIDDIN XOSHIM O'G'LI**
Shaxsiy hayot daxlsizligi huquqini ta'minlashda
zamonaviy yondashuvlar tahlili

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 44 MEHMONOV QAMBARIDDIN
MIRADHAMOVICH**
Sanoat mulki obyektlari mualliflarini
rag'batlantirish masalalari
- 55 ASLONOV NAVRO'ZBEK RUSTAMOVICH**
Inson huquq va erkinliklari tizimida axborot
olish huquqi

12.00.04 – FUQAROLIK
PROTSESSUAL HUQUQI.
XO‘JALIK PROTSESSUAL
HUQUQI.
HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

63 ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA

Fuqarolik ishlarining taalluqliligi: nazariy qoidalar va amaliy muammolar

72 XABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH

Fuqarolik protsessida odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxs sifatida guvohning ishtiroki bilan bog‘liq ayrim masalalar

84 ХАЙРУЛИНА АСАЛЬ БАХОДИРОВНА

Сравнительный анализ медиации в некоторых зарубежных странах и Узбекистане: возможные вопросы и предложения

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI.
IJTIMOIY TA‘MINOT HUQUQI

93 ХОЖАБЕКОВ МУФТУЛЛА ЖОЛМУРЗА УЛЫ

Законодательные основы выплат, причитающихся совместителям

102 JAVLIYEVA GULLOLA ABDURAHIM QIZI

Notipik mehnat shakllaridan foydalanishni tartibga solishda MDH davlatlari tajribasi

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH.
KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

112 HAKIMOV KOMIL BAXTIYOROVICH

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib va kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o‘ldirishning farqli jihatlari

122 KAMALOVA DILDORA GAYRATOVNA

Qilmishni jinoyatga suiqasd sifatida kvalifikatsiya qilish va o‘xshash tarkibli jinoyatlardan farqlash masalalari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

133 TULAGANOVA GULCHEHRA ZAXITOVNA
O'zbekiston Respublikasining
jinoyat-protsessual qonunchiligi tarixi

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA
NAZARIYASI VA METODIKASI
(SOHALAR BO'YICHA)

145 BOZOROVA NASIBA PO'LOTJONOVNA
Gyotening huquqiy qarashlari

151 AZIMOVA DILAFRUZ MIRZATULLAYEVNA
Korxonalarni investitsion rivojlantirishda
korporativ boshqaruvning roli: Shvetsiya
misolida

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.4./MDBX6634>
UDC: 347.9(045)(575.1)

FUQAROLIK ISHLARINING TAALLUQLILIGI: NAZARIY QOIDALAR VA AMALIY MUAMMOLAR

Esanova Zamira Normurotovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik protsessual va iqtisodiy protsessual
huquqi kafedrası professori, yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0003-2140-8067
e-mail: zamira.esanova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola fuqarolik protsessual huquqining eng qadimiy va dolzarb institutlaridan biri bo'lgan taalluqlilik mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, ushbu mavzu mazmun-mohiyatidan kelib chiqayotgan nizolar (ishlar)ni qaysi organ ko'rib chiqishi vakolati, uning mezonlari va shartlari, shuningdek, ushbu sohada sud va boshqa organlarning vakolati doirasi o'rin olgan. Taalluqlilikning vazifasi keng ma'noda shaxslar (jismoniy va yuridik)ning huquq va manfaatlarini himoya qilishning shakllari (sud yoki sudsiz tartibda hal qilish)ni belgilaydi. Tor ma'noda jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan va nizolashayotgan subyektiv huquqlari hamda ularning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish vakolatiga ega bo'lgan bir qator davlat organlari va tashkilotlarga tegishlilik tushuniladi. Ularning vakolatlarini bir-biridan ajratib olishda ishlarning taalluqliligi asosiy rol o'ynaydi. Maqolada taalluqlilikning sudlovlikka nisbatan keng tushuncha ekanligi, ushbu protsessual institut bilan o'xshash va farqli jihatlari ham yoritilgan. Maqolada, shuningdek, fuqarolik protsessual huquqida taalluqlilikning alternativ, shartnomali, imperativ, mustasno kabi turlari haqida batafsil ma'lumot va tahlillar keltirilgan. Maqola yakunida taalluqlilik mavzusiga doir muammolar, ularning yechimiga doir taklif va tavsiyalar, mualliflik xulosalari berilgan.

Kalit so'zlar: taalluqlilik, sudlovlik, fuqarolik ishi, nizo, nizosiz ish, ma'muriy tartib-taomil, vakolat, sud, sudsiz tartib, hakamlik, mediatsiya, hokimiyat, idora, notariat.

ПОДВЕДОМСТВЕННОСТЬ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Эсанова Замира Нормуротовна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
«Гражданское процессуальное
и экономическое процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. Данная статья посвящена теме подведомственности, которая является одним из древнейших и актуальных институтов гражданского процессуального права, содержание данной темы включает в себя вопросы: какой орган правомочен рассматривать то или иной спор (дело), его критерии и условия, а также пределы компетенции суда и иных органов в этой области. Подведомственность в широком смысле определяет задачу формы защиты (разрешение в судебном или внесудебном порядке) прав и интересов лиц (физических и юридических). В узком смысле – принадлежность к ряду государственных органов и организаций, наделенных полномочиями по защите нарушенных и оспариваемых субъективных

прав физических и юридических лиц и их охраняемых законом интересов. Подведомственность дел играет ключевую роль в разграничении полномочий. Статья также включает те аспекты подведомственности, являющиеся более широкими применительно к подсудности и касающиеся сходств и отличий с данным процессуальным институтом. В то же время в статье приводится подробная информация и анализ нескольких видов подведомственности в гражданском процессуальном праве, в том числе альтернативных, договорных, императивных и исключительных. В заключении статьи указываются проблемы, относящиеся к теме подведомственности, даются предложения и рекомендации по их решению, приводятся выводы автора.

Ключевые слова: подведомственность, подсудность, гражданское дело, спор, бесспорное дело, административная процедура, полномочие, суд, внесудебный порядок, арбитраж, медиация, власть, учреждения, нотариат.

RELEVANCE OF CIVIL CASES: THEORETICAL RULES AND PRACTICAL PROBLEMS

Esanova Zamira Normurotovna,

Tashkent State University of Law,
Professor of the Department of Civil Procedural
and Economic Procedural Law, Doctor of Law

Abstract. This article is devoted to the topic of subordination, which is one of the oldest and most relevant institutions of civil procedural law, the content of this topic includes which body is competent to consider disputes (cases), its criteria and conditions, as well as the limits of the competence of the court and other bodies in this area. The task of subordination in a broad sense determines the forms of protection (judicial or extrajudicial resolution) of the rights and interests of individuals (individuals and legal entities). In a narrow sense, it is understood to belong to a number of state bodies and organizations empowered to protect the violated and disputed subjective rights of individuals and legal entities and their legally protected interests. The subordination of cases plays a key role in delineating their powers from each other. The article also includes aspects of subordination, which is a broad concept in relation to jurisdiction, and similarities and differences with this procedural institution. At the same time, the article provides detailed information and analysis of several types of subordination in civil procedural law, including alternative, contractual, imperative, and exceptional types. At the end of the article, problems related to the topic of subordination, suggestions and recommendations for their solution, and the author's conclusions are presented.

Keywords: jurisdiction, civil case, dispute, undisputed case, administrative procedure, authority, court, extrajudicial procedure, arbitration, mediation, authority, institutions, notary.

Kirish

Fuqarolik protsessual huquqi nazariya va amaliyotida taalluqlilik instituti alohida o'rin tutib, fuqarolik sud ishlarini yuritishda dolzarb mavzulardan biri sanaladi. Chunki ushbu institut orqali ishlar (nizolar)ni aynan qaysi organ ko'rib hal qilishi va ularning shu ishni mazmunan hal qilishga vakolatli ekanligini anglash mumkin.

Jahon miqyosida nizolarni hal qilishning hozirgi zamon tendensiyasi shuni ko'rsatayotiki, kelib chiqayotgan nizolarning vujudga kelish sabablarini o'rganish nizolarning oldini olishda ta'sirchan va manzilli huquqiy targ'ibot tadbirlarini kuchaytirish, nizolarni sudga qadar hal qilish mexanizmlarini (hakamlik sudlari, mediativ kelishuv protseduralari, mahalla fuqarolar yig'ini, kasa-

ba uyushmasi va boshqa mehnatga oid munosabatlarni huquqiy tartibga solishga ko'maklashuvchi tuzilmalar, turli agentliklar va idoralar, hokimliklar bo'limlari va boshq.) joriy etish, muammoni o'z vaqtida va o'z joyida bartaraf etish hamda nizolarga chek qo'yishda muhim omil bo'la oladi.

Tanlangan mavzuning dolzarbligini to'rtta jihat bilan izohlash o'rinli:

birinchisi, sudlarga murojaatlar soni yanada oshgani sari taalluqlilik institutining shartlari va mezonlarini bilish hamda uni keng targ'ib etishga katta ehtiyoj mavjud;

ikkinchisi, nizolarni hal qilishning muqobil usullari keng joriy etilishi munosabati bilan amaliyotda sudga qadar tartib-taomillarning protsessual imtiyozlarini yanada kengaytirish, amalda mavjud protsessual qoidalarini esa yanada mustahkamlash zarurati seziladi;

uchinchisi, bir-biri bilan bog'liq (o'zaro bog'liq) talablar mavjudligini e'tiborga olgan holda, sudlar (ayniqsa, fuqarolik, iqtisodiy, ma'muriy sudlar) vakolatlarini ajratib olish, bu boradagi arizani qabul qilishni rad etish, arizani qaytarish haqidagi ajrimlar sonini kamaytirish hamda ularning asl sabablarini tahlil qilish dolzarb ahamiyatga ega;

to'rtinchisi, fuqarolik ishlarining taalluqliligi mavzusi fuqarolik protsessual huquqining eng qadimiy va dolzarb institutlaridan biri hisoblanadi, milliy yurisprudensiyada mavzuga doir tadqiqotlar, ilmiy ishlanmalar yetarli emas.

Ushbu tadqiqotning maqsadi fuqarolik protsessual huquqi va fuqarolik sudlov faoliyatida taalluqlilik institutining nazariy qoidalarini izohlash, uning belgilash asoslarini sharhlash, taalluqlilik turlarini tahlil qilish hamda misollar yordamida tushuntirishdan iborat.

Taalluqlilik mavzusiga oid Fuqarolik protsessual kodeksining "Sudga taalluqlilik va sudlovga tegishlilik" nomli 5-bobida nazariy va amaliy jihatdan tafovutli jihatlar yoki ilmiy tadqiq etishga muhtoj normalar mavjudmi?

Asosan ushbu bobda sudga taalluqlilik shartlari ko'rsatilgan, biroq sudga qadar (suddan tashqari, shuningdek, boshqa sudlarga ham taalluqlilik) nizoni hal qilish vakolati berilgan organlar, tashkilotlar (nodavlat tashkilotlar) vakolatiga doir masalalar ustav va nizomlar, yo'riqnomalarda to'g'ridan to'g'ri va batafsil ko'rsatilmagan. Shu bois ushbu masala doirasida muammolarni aniqlash, ularga moddiy-huquqiy va protsessual-huquqiy yechim berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qator o'quv adabiyotlari va ilmiy ishlanmalarda (xususan, milliy protsessualist olimlar M. Mamasiddiqov, D. Habibullayev, I. Salimova va h.k. tadqiqotlari) "Taalluqlilik – kelib chiqayotgan nizolarni sud va boshqa organlar tomonidan ko'rib hal qilish vakolatining chegaralanishiga aytiladi", deb berilgan [1, 32-41-b.; 2, 15-17-b.; 3, 56-58-b.; 4, 29-30-b.; 5, 49-b.]. Ushbu ta'riflar taalluqlilikning tor ma'nodagi tushunchasini ifodalaydi va uning amaliyotda qo'llanishini yanada qulaylashtirishga xizmat qiladi.

Taalluqlilik sudlovlikka nisbatan keng tushuncha bo'lib, taalluqlilikda nafaqat sud, balki barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, nodavlat notijorat tashkilotlari, uyushmalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'z vakolatiga ko'ra nizolarni hal qilishda ishtirok etadi. Sudlovlikda esa nizolarning sud organlariga tegishli ekanligi va sud tizimi bo'g'inlari o'rtasida nizoning turi, subyektlar maqomi (tarkibi), taraf sifatida ishtirok etayotgan jismoniy va yuridik shaxslarning yashash manzili va joylashgan joyi, nizo predmetining turgan (joylashgan) yeri bo'yicha sudga murojaat qilinishi belgilangan [6, 322-327-b.]. Mazkur ikki institut (mavzu) bir-biri bilan o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiradi, biroq alohida normalar, maxsus tushunchalar va o'ziga xos protsessual tartibiga ega.

Material va metodlar

Maqolani yozish jarayonida nazariy-huquqiy tahlil, amaliy izoh, mantiqiy va pro-

tsessual tahlil, solishtirma tahlil va sharhlash usullaridan foydalanildi.

Fuqarolik protsessual kodeksining 5-bobi “Sudga taalluqlilik va sudlovga tegishlilik” deb nomlanib, mazkur ikki tushuncha ikkita mustaqil protsessual institutni ifodalaydi.

Taalluqlilik shaxslar (jismoniy va yuridik) ning huquq va manfaatlarini himoya qilishning shakllari (sud yoki sudsiz tartibda hal qilish)ni belgilaydi. Chunki hozirgi kunda jismoniy va yuridik shaxslarning buzilgan va nizolashayotgan subyektiv huquqlari hamda ularning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish vakolatiga ega bo'lgan bir qator davlat organlari va tashkilotlar mavjud. Ularning vakolatlarini bir-biridan ajratib olishda ishlarning taalluqliligi asosiy rol o'ynaydi.

Agar ishning taalluqliligi nizosizlikka asosan belgilansa, bu taalluqlilikning umumiy mezonlari deb ataladi va bunday talablar ko'pincha ishni sudga qadar hal qilish vakolati berilgan organlar (hokimlik, FHDY, MFY, notariat, xalq ta'limi va boshqa organlar) tomonidan hal etiladi.

Agar taalluqlilik taraflar o'rtasida nizoning mavjudligi bilan belgilansa, bu taalluqlilikning maxsus mezonlari deb atalib, bunday talablar sud orqali hal etiladi. Masalan, er yoki xotindan birortasining talabi bo'yicha nikohdan ajratish to'g'risidagi talabning nizoli ekanligi yoxud otalikni belgilash to'g'risida bir tomonning arizasi bo'lmasligi bunday talablarning sudga taalluqliligidan dalolat beradi. Shu bois taalluqlilikning umumiy va maxsus mezonlari buzilgan huquqni qanday himoya qilishning shakllarini belgilashga xizmat qiladi. Lekin oila huquqiga oid nizolar ichida shunday fuqarolik ishlari mavjudki, ularni hal qilish faqat sudga taalluqlidir. Bunday ishlarga nikohni haqiqiy emas deb topish, ota-onalik huquqidan mahrum qilish, ota-onalik huquqidan mahrum qilmasdan turib, bolani olib qo'yish, ota-onalik huquqini tiklash kabi-lar misol bo'ladi.

Fuqarolik protsessual huquqida *taalluqlilikning quyidagi turlari mavjudligi belgilangan* [3, 34–38-b.]:

- alternativ;
- shartnomali;
- imperativ;
- mustasno.

Alternativ da'vogarning tanlovi asosida tanlanadi. Da'vogar xohlasa, sudga, xohlasa, boshqa organga nizo (muammo)ni hal qilish uchun murojaat qilishi mumkin. Kelib chiqqan nizoni faqat sud emas, balki boshqa organ ham hal qilishi mumkin, masalan, hokimlik, FHDY, notariat, hakamlik sudlari, mediator va boshq.

Masalan, nikohdan ajrashgan ona bolasi ta'minoti uchun aliment undirish yuzasidan sudga emas, notariat organiga murojaat qilib, aliment to'lash to'g'risida kelishuvni notarial tartibda tasdiqlatdi yoki bank muassasasi mijozdan kredit qarzdorligini undirish yuzasidan sudga emas, hakamlik sudiga murojaat qildi.

Shartnomali shartnoma subyektlari (taraflar)ning kelishuviga binoan tanlanadi.

Masalan, turli shartnoma ishtirokchilari nizo kelib chiqsa, avvaldan shartnoma shartlarida qaysi organga murojaat qilish yoki nizo kelib chiqish jarayonida sud yoki tegishli organlarda (sudga qadar hal qilish imkoniyati) hal qilish haqida o'zaro kelishib oladilar.

Imperativ (shartli) qonun hujjatlarida nizoni sudgacha hal qilish tartibiga rioya qilish majburiyligi ko'rsatilgan bo'ladi, aks holda, FPKning 122-moddasiga ko'ra, 10) da'vogar tomonidan nizoni javobgar bilan sudgacha hal qilish tartibiga rioya qilinmagan, basharti bu qonun yoki shartnomada nazarda tutilgan bo'lsa, sud arizani ko'rmasdan qoldiradi.

Masalan, yakka tartibdagi mehnat nizolarini hal qilish, kommunal to'lovlar bo'yicha qarzdorlikni undirish, kreditga sotib olingan tovarlar bo'yicha qarzni undirish, fuqarolar-ning telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalanish uchun abonent to'lovi, mahalliy, shaharlararo va xalqaro telekommunikatsiya

xizmatlari ko'rsatilganligi va abonent to'lovini o'z vaqtida to'lamaganlik uchun penya to'lash bo'yicha qarzдорligini undirish yoki notariuslarning ijro xatlariga asosan qarzni undirish.

Mustasno nizolarni hal qilishning sudga cha tartibiga rioya qilish talab etilmaydi, mazkur muammoga faqat sud yechim bera oladi. Nizoni hal qilish suddan boshqa organ vakolatiga kirmaydi va bu mumkin ham emas.

Masalan, ota-onalik huquqidan mahrum qilish, nikohni haqiqiy emas deb topish, otalikka e'tiroz bildirish, ishga tiklash, oldi-sotdi shartnomasini haqiqiy emas deb topish, fuqaroni muomalaga layoqatsiz deb topish va boshqalar faqat sud vakolatiga qat'iy tegishli.

Tadqiqot natijalari

Taalluqlilik protsessual institut bo'lib, u turli organlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish vakolati chegaralanishini huquqiy tartibga soladi.

Taalluqlilikni chegaralash mezonlari mavjud, jumladan [3, 33–38-b.]:

- tarmoqlararo huquqiy institut sifatida qaraladi;
 - davlat organlari vakolatini taqsimlash bo'yicha mexanizmga ega;
 - sud yoki boshqa organga murojaat qilish yo'nalishini aniq ko'rsatadi;
 - nizo predmetiga qaraladi;
 - nizoli yoki nizosizlik holati o'rganiladi;
 - ishning xususiyati (vujudga kelish manbalari) e'tiborga olinadi;
 - subyektlar tarkibiga ahamiyat beriladi;
 - ishni sudga qadar hal qilish imkoniyati o'rganiladi;
 - qonun yoki shartnomada nizoni hal qilish haqida berilganligi e'tiborga olinadi.
- Taalluqlilikni belgilash asoslari sifatida quyidagilarni keltirish o'rinli [3, 33–38-b.; 5, 49-b.]:
- qonun;
 - shartnoma;
 - da'vogar tanlovi;
 - sudgacha hal qilishning majburiy tartibi.

Mazkur asoslar ishlarning aynan qaysi organga tegishli ekanligi yoki nizo subyekti (huquq subyekti, murojaat qiluvchi shaxs) qaysi organga murojaat qilishini tanlashi yoxud sudga qadar tegishli idora yoki shartnomada ko'rsatilgan tartibga qat'iy amal qilishida qulaylik tug'diradi.

Taalluqlilik mavzusini yoritishda jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini sudga qadar (suddan tashqari) himoya qilish shakllari muhim o'rin tutadi. Chunonchi, dunyo amaliyotida nizolar (kelishmovchiliklar)ni hal qilishning muqobil usullari (kelishuv, mediativ kelishuv, hakamlik muhokamasi va h. k.) tobora kengayib bormoqda. Buning asosiy maqsadi yarashtiruv tartib-taomillarini (kelishuv, mediatsiya) keng targ'ib etish, qolaversa, xorijiy davlatlar amaliyotida o'zini oqlagan institut ekanligini e'tirof etgan holda hamda nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan foydalanishni keng yo'lga qo'yish, shuningdek, sud va boshqa organlar yuklamalarini o'zaro muvofiqlashtirish (soddalashtirish, kamaytirish)dan iborat.

Tadqiqot natijalari tahlili

Ilmiy tahlillar va munozara doirasida ishlarni sudga qadar hal qilish usullarining ayrimlari, xususan, hakamlik sudlari va mediatsiya tartib-taomillari ham tadqiq etiladi.

Odatda sud-huquq tizimidagi islohotlar yangi bosqichga ko'tarilgan sari nizolar (muammolar)ni hal qilishga oid protseduralar (tartib-taomillar) yangicha ma'no kasb etaveradi. Shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi respublikamizda hakamlik sudlarining tashkil etilishi va faoliyati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Mazkur qonunga binoan, O'zbekiston Respublikasida doimiy faoliyat ko'rsatuvchi va muvaqqat hakamlik sudlari tashkil etilishi ko'rsatilgan.

O'zbekistonda hakamlik sudlarini tashkil etish zarurati quyidagilarda ifodalanadi [8, 43–47-b.]:

birinchidan, o'zini oqlagan xorijiy davlatlar tajribasi;

ikkinchidan, milliy amaliyotda nizolarni muqobil tarzda (sudga qadar va suddan tashqari) hal qilish zarurati mavjudligi;

uchinchidan, vakolatli sudlar (iqtisodiy sud yoki fuqarolik ishlari bo'yicha sud) amaliyotida yuklamalarning ko'pligi va bu holat bir qator muammolarga olib kelganligi;

to'rtinchidan, kelib chiqayotgan nizolar (ayniqsa, fuqarolik huquqiy munosabatlariga doir, shuningdek iqtisodiy nizolar)ning ma'lum bir qismining davlat sudlari ishtirokisiz, tezkorlik bilan, kam xarajat evaziga hal qilinishi;

beshinchidan, nizolarni ko'rib chiqish muddatining qisqaligi, protsessual jarayonlarning soddaligi, taraflar o'rtasida yarashtiruv (kelishtirish va murosa) prinsipining ustuvorligi;

oltinchidan, taraflarning ish natijalariga ko'ra, vakolatli davlat sudlariga ham murojaat qilish huquqi mavjudligi (cheklanmaganligi) ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonuniga binoan, hakamlik sudi (doimiy faoliyat ko'rsatuvchi hakamlik sudi yoki muvaqqat hakamlik sudi) fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolar, shu jumladan, tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarni hal etuvchi nodavlat organdir.

Hakamlik sudlari ma'muriy, oila va mehnat huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolar, shuningdek, qonunda nazarda tutilgan boshqa nizolarni hal etmaydi.

Hakamlik sudyasi hakamlik sudida nizoni hal etish uchun hakamlik bitimi taraflari tomonidan saylangan yoki belgilangan tartibda tayinlangan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'la oladi.

Mediatsiya. Jahonda keyingi yillarda (oxirgi 20 yillikda) nizolarni hal qilish va bartaraf etishda mediatsiya institutining o'rni, ahamiyati va huquqiy tartibga solish doirasi dolzarb bo'lib, tobora kengayib bormoqda. Bu

ning isboti sifatida dunyo miqyosida deyarli barcha davlatlar (rivojlangan va rivojlana-yotgan), shu jumladan, MDHga a'zo davlatlarda mediatsiya sohasini tartibga soluvchi maxsus qonunlar (xususan, boshqa normativ-huquqiy hujjatlar) qabul qilinayotganligi hamda soha rivojiga hissa qo'shayotgan ko'plab ilmiy tadqiqotlarni keltirish mumkin.

Ayni paytda sudlarda taraflarni kelishtirish, majburiy ijro jarayoniga mediatsiya institutini joriy etish, ishlarni tinch protsessual vositalar bilan hal qilishning maqsadi ham, aslida, tinchlik, xolislik, tezkorlik, samaradorlik va kelishtirish prinsiplarini amalda qo'llashga qaratilgan. Hozirgi zamon fuqarolik va boshqa sudlar faoliyatining asosiy tendensiyasi ham yuqoridagi maqsadlar-ni ko'zlaydi.

Aksariyat yuridik adabiyotlarda nizoli masalalar (muammolar)ni hal qilishda taraflarni murosaga keltirish (yarashtiruv) natijalari kelishuv bitimi, mediativ kelishuv, da'vogarning da'vordan voz kechishi, javob-garning da'voni tan olishi kabi protsessual harakatlarda ko'rinadi. Masala (muammo) ning bunday hal qilinishi sud qarori (ajrimi) ijrosini ta'minlashda deyarli qiyinchilik tug'dirmaydi, ijroni majburiy ta'minlash cho-ralarini qo'llashga hojat qolmaydi [9, 135–140-b.].

Fuqarolik protsessual kodeksiga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarga ko'ra, amaldagi 17-bob "Yarashtirish tartib-taomil-lari" deb nomlanib, unda kelishuv bitimi yoki mediativ kelishuvni tuzish asoslari va tartibi ko'rsatilgan.

Ilmiy tadqiqotlarda mediatsiya – bu nizolashuvchi taraflar o'rtasida nizolarni mustaqil, xolis (betaraf) bo'lgan uchinchi shaxslar (mediatorlar) tomonidan ikkala tarafga ham o'zaro foydali hal qilish (o'zaro maqbul qarorga kelish) usuli ekanligi ta'kidlangan [10, 38–41-b.; 11, 124–130-b.; 12, 84–86-b.; 13, 123–132-b.].

Qonunning 4-moddasida ko'rsatilganidek, mediatsiya kelib chiqqan nizoni taraflar o'za-

ro maqbul qarorga erishishi uchun ularning ixtiyoriy roziligi asosida mediator ko'magida hal qilish usulidir.

Ilmiy ishlanmalar hamda qonunda mediatsiyaning quyidagi, xususan, suddan tashqari (внесудебная), sudga qadar (досудебная), suddagi (судебная), suddan keyingi (последсудебная) turlari mavjudligi ko'rsatilgan.

Mediatsiyaga o'z-o'zidan murojaat qilib bo'lmaydi. Qonunda uni qo'llash shartlari mavjud bo'lib, unga muvofiq:

birinchidan, mediatsiya taraflarning xohish-istagi asosida qo'llanadi;

ikkinchidan, mediatsiya suddan tashqari tartibda, nizoni sud tartibida ko'rish jarayonida, sud hujjatini qabul qilish uchun sud alohida xona (maslahatxona)ga kirguniga qadar, shuningdek, sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish jarayonida qo'llanilishi mumkin;

uchinchidan, mediatsiya nizoni hakamlik sudida ko'rish jarayonida ham hakamlik sudining qarori qabul qilinguniga qadar qo'llanilishi mumkin;

to'rtinchidan, mediatsiya sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish jarayonida qo'llangan taqdirda, faoliyatini professional asosda amalga oshiruvchi mediatorning, albatta, ishtirok etishi talab etiladi.

Mavzuga oid muammolarni quyidagi holatlarda ko'rish mumkin:

- sud amaliyotida uy-joy, yerga oid nizolarning taalluqliligini belgilashda ayrim muammolar kelib chiqmoqda;

- ayrim turkumdagi, xususan, Yer resurslari va davlat kadastridoralari, Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish idoralari, soliq, hokimiyat idoralari vakolatlari bilan bog'liq fuqarolik ishlari bo'yicha fuqarolik va ma'muriy sud o'rtasidagi taalluqlilik masalalari fuqarolar va tashkilotlar tomonidan noto'g'ri talqin etilmoqda hamda sudlarga murojaat qilishda ayrim protsessual xatoliklarga yo'l qo'yilmoqda.

Muammolarni bartaraf etishda ikkita yechim taklif etiladi:

birinchidan, nizolarni hal etishda muqobil usullardan foydalanish yaxshi samara beradi, biroq taalluqlilik qoidalariga binoan, protsessual qonun hujjatlarida, shuningdek, "Hakamlik sudlari to'g'risida" va "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunlarda ushbu tartib-taomillarni qo'llash asoslari, prinsiplari va tartibi ko'rsatilgan bo'lib, ularni joriy etish mexanizmlarining alohida yo'riqnomada, xuddi shuningdek, Oliy Sudning maxsus Plenum qarorida berilishi maqsadga muvofiq;

ikkinchidan, sudlarda fuqarolik ishlari yuklamasidan kelib chiqib, shuningdek, buyruq tartibida ko'riladigan ishlar mazmun-mohiyatini tahlil qilish natijasida murakkab bo'lmagan, buyruq tartibida ko'rilishi mumkin bo'lgan, ba'zi nizosiz talablarning hokimliklar bo'limlari, soliq, moliya, kadastr, notarial idoralarga olib berilishi va ushbu organlarga nizoni sudsiz tartibda hal qilish vakolatini berish o'rinli.

Xulosalar

Ishlarning sud va boshqa organlarga taalluqliligi masalalarini o'rganish jarayonida quyidagi xulosalarga kelindi:

birinchi, fuqarolik ishlarining taalluqliligi, ayniqsa, so'nggi yillarda sudlarda ko'p ko'rilayotgan sug'urta, kredit, pensiya, intellektual mulk, firibgarlik yo'li bilan olingan mol-mulklarni undirishga oid nizolarning taalluqliligini yanada aniqlashtirish va amaliyotga qulay joriy etilishini ta'minlash maqsadida Oliy Sud Plenumining "Fuqarolik ishlarining sud va boshqa organlar vakolatiga taalluqliligini belgilash asoslari va tartibi to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi maqsadga muvofiq;

ikkinchi, Fuqarolik protsessual kodeksining ishlarning sudga taalluqliligiga oid 26-moddasi uchinchi bandi quyidagi tahrirda: "3) ushbu Kodeksning 18-bobida ko'rsatilgan buyruq tartibida hal etiladigan ishlar" deb berilishi maqsadga muvofiq. Chunki FP-Kning 18-bobida boshqa sud ishlarini yuritish turlari emas, faqat buyruq tartibida ko'riladigan ishlar berilgan. Bu matnda "va"

bog'lovchisiga zarurat yo'q. Mazkur uchinchi qismda faqat buyruq tartibida ko'riladigan ishlar nazarda tutilmoqda;

uchinchi, Fuqarolik protsessual kodeksining 26-moddasini quyidagi mazmundagi uchinchi qism bilan to'ldirish taklif etiladi: "Taraflar nizolarni hal qilishda qonun yoki shartnomada belgilangan nizolarni sudga qadar hal etish tartibiga qat'iy rioya etishlari shart, muqobil taalluqlilik qoidalar bundan mustasno". Chunki keyingi vaqtlarda sudlarga berilayotgan arizalar (da'vo arizalari)ning aksariyati arizani qabul qilishni rad etish yoki arizani qaytarish

haqidagi ajrimlar orqali da'vogar (vakil)ga qaytarib yuborilmoqda, moddiy va protsessual qonunda ko'rsatilgan xatoliklarga yo'l qo'yilmoqda. Bunday holatlarda taraflar shartnoma tuzish jarayonida nizolar kelib chiqsa, ularni hal etishning muqobil yo'llarini tanlash asosida mediatsiya, hakamlik sudlarida ishlarni dastlab ko'rish bosqichlarini shart deb kiritmoqdalar. Shartnoma subyektlari shartli taalluqlilik va muqobil taalluqlilik qoidalarining alohida belgilari va shartlari borligi, ular ikkita alohida taalluqlilik turlari ekanligini nazardan chetda qoldirmoqdalar.

REFERENCES

1. Yodgorov X. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudga murojaat qilish tartibi [The procedure for applying to the court on civil cases]. Tashkent, Baktria press Publ., 2016, 224 p.
2. Mualliflar jamoasi. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. Tashkent, Lesson press Publ., 2020, 232 p.
3. Esanova Z. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. General part. Tashkent, Yuridik adabiyotlar Publ., 2022, 328 p.
4. Mualliflar jamoasi. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. Ed. M.M. Mamasiddikov. Tashkent, Adolat Publ., 2022, 572 p.
5. Salimova I.M. Iqtisodiy nizolarning taalluqliligi (nazariy-huquqiy va protsessual jihatlar) [Relevance of economic disputes (theoretical-legal and procedural aspects)]. PhD thesis. Tashkent, TSUL, 2020, p. 49.
6. Esanova Z.N. Fuqarolik ishlarining sudloviligi: nazariy qoidalar va ilmiy-amaliy tahlil [Judiciality of civil cases: theoretical rules and scientific-practical analysis]. *Scientific Impulse*, 2022, vol. 1, no. 4, pp. 322–327.
7. Esanova Z. Participants of executive production: theoretical rules and analytical results. *Review of Law Sciences*, 2020, Tashkent, no. 2, pp. 33–38.
8. Esanova Z.N. Proizvodstvo po delam, svyazannym s resheniyem treteyskogo suda i ispolneniye sudebnykh opredeleniy po delu (pri analize zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan) [Proceedings in cases related to the decision of the arbitration court and the execution of court rulings on the case (when analyzing the legislation of the Republic of Uzbekistan)]. 2020, pp. 43–47.
9. Esanova Z. N. Possibilities of using information and communication tools in civil proceedings: the experience of Uzbekistan. *Models and Methods in Modern Science*, Tashkent, 2022, no. 8, pp. 135–140.
10. Esanova Z. Rol' mediatsii v razreshenii sporov i pravoprimeneni (analiz otechestvennogo i zarubezhnogo opyta) [The Role of Mediation in Dispute Resolution and Law Enforcement (Analysis of Domestic and Foreign Experience)]. *Obzor zakonodatel'stva Uzbekistana – Review of the Legislation of Uzbekistan*, 2019, no. 3, pp. 38–41.
11. Tursunov A., Ergashev Z. Dal'neysheye povysheniye roli instituta mediatsii v razreshenii sporov: zarubezhnyy opyt [Further enhancement of the role of mediation in dispute resolution: foreign experience]. *Aktual'nyye voprosy i perspektivy tsifrovizatsii sudebno-pravovoy deyatel'nosti*

– *Actual Issues and Prospects for the Ciphering of Judicial and Legal Activities*. 2022, Tashkent, no. 1, pp. 124–130.

12. Rustambekov I. Sushhnost' i osobennosti mediatsii [Essence and features of mediation]. *Obzor zakonodatel'stva Uzbekistana – Review of the Legislation of Uzbekistan*, 2019, no. 1, pp. 84–86.

13. Ismailova R.Sh. Osobennosti formirovaniya v Uzbekistane instituta mediatsii v kachestve vnesudebnogo poryadka uregulirovaniya spora [Features of the formation of the institution of mediation in Uzbekistan as an out-of-court procedure for resolving a dispute]. *Moscow Journal of International Law*, 2020, no. 1, pp. 123–132.

14. Mamasiddiqov M.M. Fuqarolik protsessi [Civil procedure]. 2nd ed. with additions and changes. Tashkent, Noshirlik yogdusi Publ., 2017, 480 p.

15. Mamasiddiqov M.M., Mirzayev U. Buyruq tartibida ish yuritish [Work in order]. Tashkent, Adabiyot uchqunlari Publ., 2015, 204 p.

16. Mamasiddiqov M.M., Yodgorov X.B., Davletov O'M. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. General part. Tashkent, Military-technical institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018, 400 p.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 4-SON

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, E. Mustafojev

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 28.08.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 18,83 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 49.

TDYU tipografiyasida chop etildi.